

MASALLARDA DIŞ CAN (Canın beden dışında saklanması)

“Outside Soul” in Folktales (Soul Hidden Outside the Body)

L'âme cachée au dehors du corps dans les contes

Yrd. Doç. Dr. Mustafa SEVER*

ÖZET

Henüz soyut düşünme seviyesi zayıf olan ilkel insan, soyut kavramları maddi bir şekle büründürme, onları belli bir şekilde algılama ve yansıma ihtiyacı duymuştur. Her varlığın bedeninden ayrı bir canı bulunduğu en ilkel insanların inanç sistemlerinde bile somut şekilde düşünülmüştür. Bu sebeple ilkel insan, kendi dışındaki her varlığı canlı, ruhlu saymıştır.

Bu inancı, Türk masallarında görmek mümkündür. Olağanüstü masalarda masalın baş kahramanının alt etmesi gereken en büyük engellerden biri olan devin canı bedeninde değildir. Başlangıcı belli olmayan bir zamanda güvenli bir yer olarak seçilmiş bir yerde devin canı muhafaza edilir.

Dış can kavramı, bize tarih öncesi devirlerde bunun bir inanış konusu olduğunu düşündürmektedir. İlkel insan kendini düşmanlarına karşı güvende hissetmek için canıyla bedeninin ayrı yerlerde olduğu inancına sahiptir. Biz bu inancın kalıntılarını masalarda buluyor olabiliriz.

Anahtar kelimeler: Masal, can, ruh, canlılık

ABSTRACT

The primitive people that has a very weak power to think abstractly, need to perceive and reflect the abstracts to a concrete shape. It is considered every being has a soul or spirit, apart from the body, in a concrete shape, even in the most primitive man's belief system. For this reason the primitive man considered every being excluding himself as alive and having a soul.

It is possible to see this primitive belief in Turkish tales, in the extraordinary tales greatest hinder that the chief hero in the tale is supposed to beat and defeat, is the giant that doesn't have his soul in the body. The soul of the giant is preserved in a place, decided as dependable, at a time as old as eternal life.

The concept of soul protecting out of the body shows us a belief prevailing during the prehistoric ages. The primitive man thought his soul and body apart, to protect himself against his enemies. It is possible that we find the remainder of this belief in the some tales.

Key words: Tale, soul, spirit, animism

GİRİŐ

Can, Türkçe Sözlük'te (TDK 1988) “İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağladığına ve ölümlü vücuttan ayrıldığına inanılan madde dışı varlık” olarak tanımlanmaktadır ve ruhla eş anlamlıdır. Bedenden ayrı, cisimsiz, ölümsüz; canlının ölmesiyle bedenden ayrılan bir varlıktır.

Henüz, soyut düşünme seviyesi za-

yıf olan yazı öncesi (primitive) insan, soyut kavramları somutlama, maddi bir şekle büründürme, onları belli bir şekilde algılama ve yansıma ihtiyacı duymuştur. Her varlığın bedeninden ayrı bir canı/ruhu bulunduğu en ilkel insanların inanç sistemlerinde bile somut bir biçimde düşünülmüştür. Bu nedenle yazı öncesi insan, kendi dışındaki her

* Gazi Üniv. Kırşehir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

varlığı da kendisi gibi canlı/ruhlu saymıştır. Bu anlayış, felsefe dilinde animizm (canlılık) olarak adlandırılmıştır. Animizme göre yazı öncesi insan, rüyasında gördüklerini, yaptıklarını, gezdiği yerleri, vb. gerçekten görmüş, yapmış veya gezmiş olduğuna inanır. Bu inanış, bedenden çıkıp kendince dolaşabilen bir can/ruh düşüncesini doğurmuştur. Sürekli bir mücadele içerisinde bulunan, -bu mücadele insanın tabiatla, insanın insanla olan mücadelesidir- her an yaralanmaya, hatta öldürülmeye maruz kalabilecek insanın canını/ruhunu bedeninin dışında bir yerde varsaymasını doğurmuştur. Çünkü, beden her an tehlikeye uğrayabilir. Oysa can bedenden ayrı, güvenli bir yerde olursa, zarara uğrama tehlikesi de ortadan kalkacak, dolayısıyla beden de güvenlikte olacaktır. Diğer yandan eğer can bir zarara uğrarsa, beden ya hastalanacak ya da ölecektir.

MASALLARDA DIŞ CAN

Canın/ruhun beden dışında saklanması inanışını, biraz farklı bir şekilde masallarımızda görmek mümkündür: Olağanüstü masalarda, masalın baş kahramanının alt etmesi gereken en büyük engellerden biri olan devin veya dev benzeri yaratığın canı bedeninde değildir. Başlangıcı belli olmayan bir zamanda güvenli bir yer olarak seçilmiş bir yerde devin canı muhafaza edilir. Bulunduğu, ele geçirilemediği müddetçe devin hayatı güvencededir; dolayısıyla da dev yaralanmaktan, öldürülmekten tamamıyla korunmuş durumdadır. Zaten kompleks bir düşünme, akıl yürütme seviyesine ulaşmamış yazı öncesi (primitif) insan veya insanlar, hayatı soyut olarak adlandıramadığı için canı görülebilir, elle tutulabilir, bir kutuda, sandıkta veya herhangi bir hayvanın vücudunda bir nesne olarak saklanabilir; yaralanmaya,

yok edilmeye açık, belli bir şekli olan somut bir varlık olarak düşünmüşlerdir. Bu yönüyle yazı öncesi insanlar gerçekçidir. Zaten masaldaki hayâlî unsurlar ayıklandığında masal, yaşanan veya yaşanabilir hayat olarak ortaya çıkar.

Masalda aşılması gereken son engel, son deneme/sınav noktası, olağanüstü güçleri olan ve görünürde alt edilmesi mümkün olmayan bir devdir. Türk masallarında masal kahramanı, mutluluğu öyle kolay elde edemez; uzun süren bir denemeden geçirilir. Gücü, sabrı, zorlukları aşmadaki azmi denenir. Masal anlatıcısı, aşılması gereken engelleri (burada dev) öylesine zorlaştırır, olağanüstü güçlerle donatır; ki masal kahramanını zaferi de o oranda muhteşem olur. Masalda kolay aşılabilir engel engelden sayılmaz. Engelin kolay aşılabilir cinsten olması, dinleyicinin ilgisini canlı tutmak açısından masal anlatıcısı da istemez. Bu nedenle devin veya olağanüstü yaratığın ölümü, öldürülmesi daha da bir önem kazanır. Kesilen, tepelenen dev bir türlü ölmez, öldürülemez. Aksine, masal kahramanını yaralar, hatta öldürür. İşte bu safhada masal kahramanına yardımcı varlıklar devreye girer; onu iyileştirirler. Ölmüşse, tekrar sağaltırlar. Ona öğüt verirler, bu yetmez, yol gösterirler, devin sırrı öğrenilerek kahramana bildirilir: Devin canı bedeninden uzakta bir yerdedir. Sözelimi, "Müstecep ile Dünya Güzeli".(Sakaoğlu 1979: 20) masalında devin canı, aşılması zor bir dağın arkasındaki gölde yüzen üç ördektir. Bu ördekler ele geçirilip öldürülmedikçe deve ok işlemez, devin kılıç kesmez; yani dev ölümsüzdür. Bir başka masalda, "Kırkinci Oda" (Tezel 1992: 98) da devin canı, yine ulaşılması bir insan için oldukça zor bir yerdeki bir domuzun karnında bulunan iki kutu içindeki iki güvercin-dir. Kutunun birindeki ak güvercin, de-

vin kuvvetidir; öteki kutudaki kara güvercin ise, devin ecelidir. Yine, “Yeloğlu Köse” (Sever 1995: 26) masalında da devin canı, olağanüstü nitelikleri olan bir atın sırtındaki heybede bulunan üç güvercindir. Bunlar zarar görmedikçe dev sağlıklıdır, mutludur ve insanoğlu ne yaparsa yapsın deve zarar veremez. Eğer canı meydana getiren varlıklar zarar görecektir, dev bu durumda acı duyacak, eğer varlıklar öldürülecek olursa dev de ölecektir.

Canın, devin vücudunda olması, ulaşılması güç bir yerde bulunmasından daha da büyük bir zarara uğrama tehlikesiyle karşı karşıya olması demektir. Canın güvenliği, devin bedeninden hayli uzakta, ulaşılması güç yerde bulunmasına bağlıdır. Bu yer, sıradan insan için gidilmesi, ulaşılması mümkün olmayan bir yerdir. Can, devin vücudunda olmadığı için, dev hiçbir güç öldüremez. Diğer yandan dikkati çeken bir nokta da canın kuş veya benzeri canlılarla aynı kabul edilmesidir. Eski Türklerin inancında can/ruh, bir kuş şeklinde tasavvur edilmiştir. Hatta cennetin Türk dilindeki karşılığı da “uçmak”tır. Ölüm, can kuşunun bedenden uçması olarak telakki edilmiştir. Sözgelimi, Manas destanında, zehirlenen Manas ölür. Bu durum destan anlatıcısının dilinde

“Manastın çıminday can ketti déyt,
Çın üyüne ketti déyt”

(Manas’ın canı uçmuştu, asıl evine gitmişti) (Radloff (1995: 93) şeklinde anlatılır. W. Radloff’un Abakan Tatarları arasından derlediği Kartaga Mergan destanında da canın beden dışında saklanması motifine rastlamaktayız. Destanda Kartaga Mergan adlı kahraman, yeraltından gelen kuğu karısı ile savaşır, ancak onu öldüremez; çünkü kuğu karsının canı bedeninde değildir. Kartaga Mergan’a yardım eden iki at, “Kara

boz at” ve “Ak kır at”, “kuğu karısının canının bedeninde olmadığını, fakat bulunduğu yeri bilirler. Onlar yerin altına giderler. Burada dokuz deniz vardır. Bunlar, ayrı bir deniz oluşturarak bir noktada birleşirler, dokuz denizin birleştiği yerde, yeryüzüne kadar yükselen bakırdan bir kayalık vardır. Bu kayalığın eteğinde kara bir sandık vardır. Kuğu karısının canı işte bu sandığın içerisindedir. Yedi ayrı kuştan olan bu can öldürülürse, kuğu da ölür.” (Sepetçioğlu 1990:201)

Sibirya’da yaşayan Türklerin yaygın inancısında da “çocuğun ruhunun bir kuş şeklinde gökten gelip kadının karnına girdiğine inanılır.” (Ögel 1993: 559) Yani can/ruh, nihayetinde Türk inancısında gökle ilgilidir ve çoklukla da kuş şeklinde tasavvur edilmektedir. C. G. Jung’a göre “İnsanoğlunun geçirdiği değişik deneyimler, belirli bir yoldan genetik olarak kodlanır ve sonraki kuşaklara aktarılır.” (Britannica 1986: II/305) Halk inançları da belirli olay, durum ve deneyimlerden kaynaklandığına göre, aynı şekilde sonraki nesillere aktarılmış, kimi zaman da inanç konusu olmaktan uzaklaşarak değişik edebî anlatılarda birer motif olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Devin canının muhafaza edildiği yer, insan için ulaşılması çok zor bir yerdir. İnsan bu yere birtakım kişi veya varlıkların yardımlarıyla ulaşır. Masal kahramanını bu yere götüren sebep ise, dev veya benzeri yaratığın, kahramanın karısını, sevgilisini kaçırmasıdır. Yani, kahramanın devle olan çatışması, bir gönül yarasından kaynaklanmaktadır; ama bu gönül yarası, sürekli bir yara olarak kalmaz, masalın sonunda halledilir. Masalda bu sebep-sonuç ilişkisi şöyle gelişir:

1. Kahramanın sevgilisi, dev veya benzeri bir yaratık tarafından kaçırlır.

2. Kahraman, devî aramaya çıkar; yolda olağanüstü hünerleri olan varlıklarla, dile gelen hayvanlarla karşılaşır; onlara iyilik eder, onlarla dost olur. Onlardan, zorda kaldığında yardım görür.
3. Kahraman, devle karşılaşır, onunla vuruşur; fakat yenilir, hatta kimi zaman dev tarafından öldürülür.
4. Daha önce karşılaştığı ve olağanüstü güçleri olan insan veya hayvanlar kahramanı iyileştirirler; ölmüşse diriltirler.
5. Kaçırılan sevgili, devin sırrını, yani devin canının nerede olduğunu öğrenerek kahramana bildirir.
6. Kahraman, devin canını meydana getiren varlıkları bulur, ele geçirir ve bu varlıkları, devin gözü önünde öldürür.
7. Dev ölür, kahraman da sevgilisine kavuşur.

SONUÇ

Fantezi/hayâl, gerçeklerden uzaklaşarak gönüldeki özlemleri hayâl aktiviteleriyle doyurmakta kullanılan tasavvurların tümüdür ve psikolojik bir savunma şeklidir. Buradan hareketle masalı, insanın yaşadığı şartlardan uzaklaşma, onları değiştirme, özlenilene (hayâli de olsa) ulaşma gayretinin bir anlatımı olarak tarif edebiliriz. Masaldaki engelin ya da engellerin zorun zoru olarak şekillenmesi, gerçek hayattaki zorlukların yerine, masaldaki çözümü olan zorlukların konmasıdır (identification). Masaldaki zorlukların sonuçta çözülmesi, üstesinden gelinmesi, masalı anlatanı da dinleyenleri de asıl sorunlardan uzaklaştıracak, dolayısıyla da psikolojik de olsa bir rahatlama sağlayacaktır. Masalda da olsa mutluluğun kolay elde edilememesi azmin, emeğin, iyiliğin, sabrın, vb. birçok erdemini yüceltilmesi, kişi-

de daha çok da çocuklarda olumlu değişikliklerin meydana gelmesini sağlayacaktır. Bu da masalın en önemli fonksiyonudur.

Diğer yandan masaldaki bu dış can kavramı, bize yazı öncesi/tarih öncesi devirlerde bunun bir inanış konusu olduğunu düşündürmektedir. "Tarihin erken bir aşamasında insanların zihinleri üzerinde güçlü bir etkisi olmuş olan" (Frazer 1992: II/270) bu dış ruh/can kavramının bir zamanlar bir inanç olduğundan emin olabiliriz. Çünkü, yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi, kanaatimizce yazı öncesi insan, kendini düşmanlarına karşı bir çeşit güvenceye almak veya güvende hissetmek için canıyla bedeninin ayrı yerlerde olduğu inancını geliştirmiştir. İnsanın ölüm karşısındaki şaşkınlığı, çaresizliği ömrünü uzatma isteği, hatta ölümsüzlük düşüncesi, bu inancın oluşmasında, şekillenmesinde etkili olmuştur; ki biz bu inancın kalıntılarını masalarda buluyoruz. Masalar bu yönleriyle yazı öncesi devirlerdeki insanın dünyayı, daha doğrusu yaşadığı çevreyi, çevre içerisinde kendi varlığını değerlendirmesinin yansımalarıdır.

KAYNAKÇA

- Eliade, Mircea. (1999), Şamanizm (Çev. İsmet Birkan), Ankara, İmge Yay.
- Frazer, J. G. (1992), Altın Dal, c. II, (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul, Payel Yay.
- İnan, Abdülkadir. (1972), Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, TTK Basımevi
- Jones, Alison. (1995), Dictionary of World Folklore, New York, Larousse Yay.
- Roux, J. P. (1999), Altay Türklerinde Ölüm, İstanbul, Kabalıç Yay.
- Sakaoğlu, Necdet. (1979), "Müstecep ile Dünya Güzeli", Türk Folkloru Dergisi, sayı 10, s. 20
- Sepetçiğlu, M. Necati. (1990), Karşılaştırmalı Türk Destanları, İstanbul, Akran Yay.
- Sever, Mustafa. (1995), "Yeloğlu Köse", Erciyes, sayı 213, s. 26
- Tezel, Naki. (1992), Türk Masalları, Ankara, Kültür Bak. Yay.
- Türkçe Sözlük, (1988), Ankara, TDK Yay.